

Etnik qrupların identikliyinə tədqiqi istiqlətlərinə dair

Nərinə Qurbanova,
BDU-nun sosial və pədaqoji psixologiya
kafedrasının aspirantı
E-mail: narminagurbanova@yahoo.co.uk

Müasir dövrdə, qloballaşma şəraitində etnik identiklik məsələlərinin öyrənilməsi olduqca aktualdır. Çünki inteqrasiya fonunda və etnosların miqrasiyası şəraitində etnik identiklik digər problemlərdən daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Əksər etnopsixoloqların fikrinə görə, şəxsiyyətin etnik identikliyi – özünü müəyyən etnosun nümayəndəsi kimi qavramasından, bir etnik birliklə eyniliyini və digərlərindən fərqli olmasını hiss etməsindən ibarətdir...

Identiklik problemini tədqiq edən Azərbaycan psixoloqu, professor Rəna Qadırova yazır ki, identifikasiya, yaxud identifikasiya latın dilindən götürülmüş *identificare* – eyniləşdirmək (bənzətmək, oxşatmaq), yəni nəyi isə, kimi isə dərk etmək, tanımaq üçün onu digəri ilə uyğunlaşdırmaq, uzlaşdırmaq, nəyə isə, kimə isə oxşatmaq, bənzətmək, bəzən onunla eyniləşdirmək prosesini bildirir. Həm də nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, identifikasiya yalnız müəyyən qrupda şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaranması və tənzimində deyil, eləcə də xalqın, xüsusilə də yetişməkdə olan gənc nəslin milli özünüdərkini, onlar arasında milli birliyin yaranmasında da mühüm rol oynayır (2, səh. 66).

Şəxsiyyətin etnik identikliyinə izahın kifayət dərəcədə geniş spektri mövcuddur. Şərti olaraq onları iki sahəyə ayırmaq olar: şəxsi identiklik və etnik qrup identikliyi. Şəxsi identiklik etnoforum personal keyfiyyətləri və xarakteristikaları ilə müəyyən olunur. Etnik qrup identikliyi isə sosial kateqoriyalarla təsvir edilir və etnoforum məxsus olduğu və özünü eyniləşdirdiyi etnik qrupların təhlilində əsaslanır.

Etnoforum şəxsi identifikasiyasını, əsasən, üç əsas amil saxıyaylandırlır: – etnoforum digərləri ilə münasibətdə mövqeyi (etnik struktur və etnik rol anlayışının dominantlığı təşkil edir);

– etnoforumun özünə aid etdiyi keyfiyyətlər (işgüzar davranış, interlektual);

– etnoforumun özünüqiyətləndirməsi (adekvat, qeyri-adekvat).

Etnik identiklik təkcə özünün etnik toplumla eyniliyini dərk etməkdən ibarət deyil, həm də onun qiymətləndirilməsində (layaqaət, qürur, inciklik, qorxu hissləri etnoslararası müqayisələrin mühüm meyarlarıdır. Bu hisslər insanın etnik toplumla dərindən emosional əlaqələrinə və fərdin sosiallaşması prosesinin gedişində ona nəzərən formalaşan mənəvi öhdəliklərinə istinad edir) (6, səh. 322).

Pozitiv etnik identikliyi qeyd etmək olar ki, bu zaman pozitiv etnik hisslər və attitudlər (sosial göstərişlər – davranışlar) insanın etnik

cəmiyyətə məxsusluğundan razılığını, ona məxsus olmaq istəyini, xalqının əldə etdiyi nailiyyətlərə görə qürur hissini özündə ehtiva edir.

Etnik identikliyin neqativ cəhəti isə öz etnik toplumuna qarşı neqativ attitudlərin olmasıdır ki, bu da hətta öz etnik mənsubiyyətinin rədd edilməsi, alçalma, utanc hisslərinin yaşanması, digər qrup və xalqlara referent qismində üstünlük verilməsindən ibarət ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyət etnik identikliyinə nazari planda tədqiqat əsasları əsasən simvolik interaksionizm məktəbi ilə bağlıdır.

Fərdi identiklik fərdin həyata keçirdiyi sosial rolları və onun psixoloji dispoziyasını konkret fərdin mənsub olduğu mədəniyyət mühitində bəyanılmış hesab edilən şəxsiyyət modelləri ilə birləşdirilmək cəhdlərinin nəticəsidir. Bu inteqrasiya xüsusilə də həyatın böhranlı məqamlarının dəf edilməsi dövründə şəxsiyyətin vacib daxili əlamətlərindəndir.

Etnik eyniyyətin müəyyən edilməsinə digər bir yanaşma Robert Farr və Serj Moskovici tərəfindən işlənilib hazırlanmış sosial təsəvvürlər nəzəriyyəsidir. Çıxış nöqtəsi kimi onlar həmin sosial qrupun üzvləri tərəfindən bəyan edilən ideyaları, göstərişləri, dayərləri və təcürəbənə seçirlər. Bu sosial təsəvvürlər sosial toplum tərəfindən irəli sürülür, sosial dəstək alır və sosial yolla qrupdakı fərdlərə ötürülür. Bu yanaşmaya əsasən, etnik özünüdərk inkişafı prosesi həmin sosial təsəvvürlərin uşağa ötürülməsindən ibarətdir. Bu və ya digər sosial qrupun təsəvvürləri ona özünün fərqli qrup eyniyyətini müəyyən etmək imkanı verir (7, səh. 250).

Özünün apardığı tədqiqatların nəticələrinə əsaslanan Martin Barrett göstərir ki, oktal və etnik eyniyyətin inkişafında iki əsas mühüm rol oynayır: "daxili" koqnitiv strukturlar və sosial mühit. Martin Barrettin qeyd etdiyi kimi, "bu sahədə uşağın inkişafının anlaşılması üçün düzgün təhlil vahidi özlüyündə uşağın və onun sosial əha-

təsinin nəzərdən keçirilməsi deyil. Bunun əvəzinə, təhlilin düzgün vahidi kimi uşaq + sosial əhatə daha münasib hesab olunmalıdır" (7, səh. 250).

Etnik identiklik anlayışının təhlilində əsas nazəri yanaşmalar qrup halında davranışların və qruplararası davranışların psixoloji və sosial-psixoloji araşdırmaçı çərçivəsində mümkündür. Qrup halında diskriminasiya, milli düşmənçilik, etnosentrizm, qabaqcadan formalaşdırılmış mənfi rəy kimi sosial faktlar, qruplararası münasibətlər həmişə belə araşdırmaçıların aparılmasına bir təkan olur (6, səh. 323).

Ümumiyyətlə, etnik identikliyə həsr olunmuş tədqiqatları bir neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq mümkündür. Bu qruplaşdırmanın başlıca meyarı müxtəlif psixoloji məktəblərin metodoloji əsaslarıdır. Həmin yanaşmalarda konkret etnosun identikliyi tədqiqat obyektinə olmasa da, onların yanaşma tərzini və şəxsiyyətin sosializasiyası haqqında fikirləri etnik identikliyin müxtəlif cəhətlərini açmağa imkan verir. Belə ki, hər bir etnos fərdlərdən təşkil olunmuşdur və onların davranışının tənzimləyici mexanizmləri həmin etnoforum qaydaları, həm də onların konkret mənimşədi normalardır.

Etnik identikliyin müxtəlif məqamlarını şərh etməyə çalışan psixanalitiklər insanın sosial davranışlarının intrapsixiki amillərlə izah edirlər. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində etnik davranışın neqativ təərəfləri daha çox işlənməyə başlandı.

İnsan davranışına psixanalitik yanaşmaya görə, fərdin hərəkətlərinin əksəriyyəti şüursuz instinkt motivlərinin mübarizəsinin və şəxsiyyət strukturunun təməl komponentləri olan "Ego", "Superego"

və "id"-in konfliktlərinin nəticəsidir. Freyd etnos fenomenini sosial, primitiv ruhla fəaliyyətin repressiya halı kimi nəzərdən keçirmişdir. Onun fikrinə, bu zaman insanda gözənilmədən qədim insanlara xas psixoloji hallar baş qaldırır və insan kütlədə sanki hipnoz altında olmuş kimi özünü göstərir. Məhz hipnoz altında onun psixikasının dərinliklərindən ilkin "id" üzə çıxarmaq mümkündür. Bu zaman "id" artıq na "Superego"nun şüurlu tənzimində, na da "Ego"nun bunların ikisini balanslaşdırmasında məruz qalır. Bu cür hallarda şüurlu şəxs yoxa çıxır, fikir və hissləri tamamilə başqa, lakin digər insanlarla eyni istiqamətdə inkişafda baş verir. Affektlər və şüursuzluğun digər halları dominantlığı təşkil edir.

Teodor Adomo və onun əməkdaşlarının klassik işi – avtoritar şəxsiyyət haqqında nəzəriyyədir. Teodor Adomo hesab edir ki, şəxsiyyətin avtoritarlığı ailədə erkən sosiallaşmanın məhsuludur. Əgər valideynlər düşünilmiş və ya qeyri-şüurlu şəkildə uşağı özlərindən möhkəm əslü vəziyyətdə saxlamağa can atırlarsa, onun əzəlliyini ciddi rəqləmləşdirilmiş davranış normaları ilə məhdudlaşdırırlarsa və dəf edirlərsə, onda uşaq gələcəkdə özünü yalnız status cəhətdən tərtib olunmuş və emosional baxımdan tanış situasiyalarda komfortlu hiss edə biləcəkdir (81, səh. 324).

Avtoritarizm etnosentrizm ilə, yəni öz qrupu ilə sərt bağlılı şəraitində olma və digər qruplara aid hər bir şeyin rəddedilmə tendensiyası ilə sıx əlaqəlidir. Teodor Adomonun fikrinə, məhz şəxsiyyətin avtoritarlığı bəzən həmin şəxsiyyətin qruplararası situasiyalarda davranışının avtomatik olaraq müəyyən edir. Bununla belə, o, sosial davranışın sırf psixoloji səbəblərdən sosial-psixoloji

Öz doğma madani mühitlərindən kəskin şəkildə fərqlənən mühitdə yaşayan insanlarda etnik identiklik daha güclü təzahür edir. İnsanın hansı etnik çoxluq (və ya etnik azlıq) qrupuna aid olması ahamiyyətli rol oynayır. Etnik qruplar haqqında təsəvvürlər etnik azlıqların nümayəndələrində daha tez və daha qabarıq formalaşır. Lakin ola bilər ki, bəzən azlıqlarda etnik nümayəndələri öz qrupuna üstünlük vermir, etnik çoxluq qrupuna mənsub olmaq istəyirlər. Belə hallarda yanlış identiklik formalaşa bilər: uşaq özünü doğma real etnik qrupun tərkibində deyil, dominant qrupun nümayəndəsi kimi dərk edir.

Yaşa dolduqca və etnik identiklik inkişaf etdikcə etnik azlıqların nümayəndələrində adətən "qrupdaxili oriyentasiyada öz etnik qrupuna doğru" meyil, irəliləmə baş verir. Pozitiv etnik identikliyi qoruyub saxlamağa və ya bərpa etməyə can atmaq insanlara xas xüsusiyyətdir və bu onlara psixoloji təhlükəsizlik, stabil hissi aşılayır.

Bu həmçinin qruplararası münasibətlərə sirayət edərək daxili milli "göstərişlərin" yaranmasının da izahını verir. Beləliklə, etnoforun autoqruplara nəzərən daxili "göstərişləri" şəxsiyyətlərarası ziddiyyət və münaqişələrin həlli üsulu kimi nəzərdən keçirilə bilər. Digər qrupların nümayəndələrinə yönəlmiş aqressiv davranışın "özünükümlərə", yəni identifikasiya qrupuna qarşı olan minnatdarlıq və məhəbbət hissi ilə uzlaşması mümkündür.

Etnik identiklik məsələlərində biheviorist və kognitiv yanaşmalar özünəməxsus yer tutur. Sosial identifikasiya nəzəriyyəsi isə müasir dövrdə Qərb sosial və etnik psixologiyasında, demək olar ki, ən populyardır. Nəzəriyyənin əsas tezi bundan ibarətdir: sosial qrup öz nümayəndələri üçün pozitiv özünüqiymətləndirmənin təmini məqsədilə onu digər qruplardan fərqləndirən və müsbət qiymətləndiriləcək əlamətlər yaratmağa tələbat duyur. Çünki istənilən şəxsiyyət özünü öz sosial qrupuna mansubiyyət terminləri ilə müəyyənləşdirəməyə meyllidir.

Etnik azlığın nümayəndələri çox zaman aşağı salınmış özünü-

qiymətləndirməyə – çox həssas həsiyyəyə və diskriminasiyaya qarşı hədsiz hisslərə malik olurlar. Lakin neqativ identifikasiya ilə qarşılaşan insan neqativ mülahizələri özünə deyil, qrupunun digər nümayəndələrinə aid edə bilər və bununla da qrup və özü arasında psixoloji distansiya müəyyənləşdirir.

Özünü cəmiyyətdə neqativ qiymətləndirilən qrupun nümayəndəsi kimi dərk etmə "qoy biz belə pis olaq, lakin bu həqiqətən bizim" prinsipi üzrə identikliyin formalaşmasına yol verir, başqa sözlə, etnik mansubiyyətinin emosional-aqressiv qabardılması baş verir.

Əlverişli olmayan qruplararası müqayisələr halında insan şüurlu şəkildə öz qrupunu dəyişdirməkdən ibarət fərdi mobillik strategiyasını seçərək dəyişdirilmiş identiklik formalaşdırma bilər. Hətta bioloji olaraq öz irqi mansubiyyətini də dəyişə bilər. Lakin adi şüur səviyyə-

yəsində bir çoxları hesab edirlər ki, milliyyət insana təbiətən, doğularkən verilir.

Həqiqətən, sosiallaşma prosesi arzında cəmiyyət uşağı müəyyən etnosla "aid edir", nəticədə bir çox adamlar seçim problemi ilə qarşılaşırlar. Lakin etnik azlıq qruplarının nümayəndələri və etnik-qarışıq nikahdan olanlar uzunmüddətli "öz etnik identiklik seçimi" dövrü keçə bilərlər. Belə insanların etnik identifikasiya prosesi zamanı məxsusolma meyarından başqa (başqaları onları kim təki qəbul edir), daxili seçim meyarı (onlar özlərini kim təki dərk edirlər) da böyük rol oynayır. Yəni insanın bu və ya digər xalqa mansubiyyəti bioloji irsiyyətlə deyil, həmin xalqın mədəni və müqəddəs dəyərləri ilə şüurlu şəkildə qoşulma ilə müəyyənləşdirilir.

Ədəbiyyat

1. Ə. Bayramov, Ə. Əlizadə. "Sosial psixologiya". "Qapp-Poliqraf" korporasiyası. Bakı – 2003.
2. R. Qədirova. "Azərbaycanlı uşaq və yeniyetmələrdə milli identikliyin formalaşması yolları" (avtoferat). Bakı – 2008.
3. Q. Tard. "Təqlid qanunları". Bakı – 2009.
4. V. Areev. "Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы". Изд-во Моск. ун-та, Москва – 1990.
5. O. Zotova, I. K. Kryazheva. "Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности". Москва – 1979.
6. Ю. Платонов. "Основы этнической психологии: учебное пособие". Санкт-Петербург – 2003.
7. "Сущность, формы и факторы социальной адаптации". Барнаул – 1977.
8. Л. Шпак. "Социокультурная адаптация: сущность, направления, механизмы реализации". Чемерово – 1992.
9. http://www.azerbaijan.az/portal/History/General/generalInfo_01_a.html

Резюме

В статье рассматривается проблема этнической идентичности, дается краткий обзор исследований в этой области. Феномен этнической идентичности изучается в двух аспектах – индивидуальной и групповой. Индивидуальная идентичность включает личностные свойства и характеристики этнофора, групповая определяется социальными категориями принадлежности этнофора к той или иной этнической группе, с которой он себя отождествляет. Для индивида крайне важно принадлежать к определенной этнической общности-группе большинства или меньшинства. В ходе исследований было выявлено, что этническая идентичность наиболее сильно выражена у тех индивидов, которые живут в культурной среде, значительно отличающейся от собственной. В ряде случаев, в особенности у членов групп меньшинства, в детском возрасте наблюдаются случаи ложной идентичности – когда ребенок воспринимает себя членом не реальной, родной группы, а членом доминантной, обладающей более высоким статусом. С возрастом и развитием этнической идентичности обычно происходит сдвиг к "внутри-групповой ориентации". Для человека является естественным стремление сохранить или восстановить позитивную этническую идентичность, которая дает в свою очередь ощущение психологической безопасности и стабильности.

Ключевые слова: этнические группы, идентификация, этнофор, позитивная идентификация, исследовательские тенденции.

Summary

The article deals with the problem of ethnic identity, provides an overview of research in this area. The phenomenon of ethnic identity is studied in two aspects – individual and groups. Individual identity includes personal qualities and characteristics of ethnophors, and group identity is determined by social categories which supply a particular ethnic group with which he identifies himself. For the individual it is extremely important to belong to a certain ethnic community, the majority group or minority. The studies have shown that ethnic identity more strongly expressed in those people who live in a culture significantly different from their own. In some cases, especially among members of minority groups, in childhood there are cases of false identity, when the child perceives himself as a member of not real, native groups, but member of the dominant, which has a higher status. With age and the development of ethnic identity usually there is a shift to the "into-group orientation." For a natural human desire to preserve or restore positive ethnic identity, which in turn gives you a sense of psychological security and stability.

Key words: ethnic group, identification, ethnophors, positive identification, research trends